

ANTONIN FALTYS

A csehszlovák történetírás és a cseh határmenti területek története, 1938—1945

A csehszlovák történetírás az utóbbi években — a nemzeti történelem keretein belül — figyelmét a csehszlovák határmenti területek 1938—1945-beli történetére összpontosította. Egyrészt tanulmányozta azokat a gazdasági és társadalmi jellegű strukturális változásokat, amelyek a szudétanémet burzsoázia politikai érdekeit, e burzsoázia náci politikai képviselőinek az érdekeit szolgálták, másrészt tanulmányozta az antifasiszta ellenállási mozgalommal kapcsolatos kérdéseket.

A csehszlovák történetírás arra a következtetésre jutott, hogy a müncheni diktátum, a csehszlovák határmenti területeknek a német (reichsdeutsch) Wehrmacht által történő megszállása, valamint e megszállást politikailag tükröződő, a „zsupa” (Reichsgau Sudetenland) bevezetése, azzal a következménnyel jártak, hogy az adott terület egy megszállt ország helyzetébe került, amely ország valamennyi politikai, gazdasági és társadalmi erőforrását a német imperializmus expansionista céljai érdekében használták fel.

Ausztria és a csehszlovák határmenti területek megszállása részét képezte a német nemzet „önrendelkezéséről” szőtt náci illúziók realizálásának, mely illúziók abból a megállapításból indultak ki, hogy a német nemzet faji és világnézeti felsőbbrendűsége révén nem csupán ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mint a többi nemzet, azaz az élettérhez való joggal, hogy fenntarthassa a német nemzet életképességét, hanem azzal a joggal is, hogy valamennyi németet egy olyan államban egyesítse, amely állam megfelelne a német nemzet történelmi missziójának Közép- és Kelet-Európában, azaz joga van egy nagynémet birodalom létrehozásához (Reich).

Ez azt jelenti, hogy Ausztria és a csehszlovák határmenti területek megszállása nem csupán e két terület megszállási aktusa volt, hanem egy olyan lépés, amely kezdete volt Európa megszállásának a náci Németország által.

A csehszlovák határmenti területek megszállása egyben lehetőséget nyújtott a náciknak arra, hogy a gyakorlatban próbálják ki a nagynémet Reich jövődöbeli közigazgatásáról alkotott elképzeléseiket. Miután Ausztriában egy kisebb területen létrehozták adminisztratív egységüket, a csehszlovák határmenti területek feltárták a nagy területen szervezendő zsupa (Reichsgau) egész problematikáját.

A zsupa, valamint az új náci közigazgatás létrehozásának a kezdetét a csehszlovák területek megszállása jelentette a Wehrmacht által. Gyakorlatilag a közigazgatás a katonai csoportok polgári közigazgatási vezetőinek a kezében volt. A polgári közigazgatás vezetői — a munkába bevont igen sok német (reichsdeutsch) tisztviselő segítségével megteremtették a zsupa létrehozásának az első előfeltételét. 1938. október 1-től kezdve a Reichskommissar állt ennek a közigaz-

gatásnak az élén, aki 1938. október 20-án a katonai megszálló közigazgatással együtt fejezte be munkáját. Funkcióját ezt követően a Reichsstatthalter (birodalmi helytartó) töltötte be. E posztra K. Henleint állították, a szudétanémet fasiszta párt vezérének.

A szudéta zsupa területi széttagoltsága következtében nehézkessé vált a közigazgatás, s ezért 1938. október 8-tól Ústi, Karlovy Vary és Opava városokban meghatalmazott birodalmi komisszárokat állítottak (Beauftragter des Reichskommissars). 1938. november 4-én kormányelnöki hivatalokká változtatták őket (Regierungspräsident), akik a helytartói hivatal és a körzeti hivatalok közötti kapcsolatot voltak hivatva szolgálni.

A határmenti területeken a nácik politikai támaszát a NSDAP példájára szervezett politikai párt, a Sudetendeutsche Partei — SdP — képezte, amelynek az 1934—1938 évek során sikerült létrehoznia Csehszlovákiában a legjelentősebb és a legerősebb fasiszta ötödik hadosztályt.

A SdP — azon túl, hogy demagóg tevékenységet fejtett ki a német társadalomban, — saját politikai szervezetén belül létrehozta az ún. hivatalok rendszerét. Pl. az ún. Hauptamt a náci Gestapo megfelelője volt, a Wirtschaftsamt pedig vezető funkciót töltött be a szudétanémet gazdasági életben. E hivatalok feladata az volt, hogy előkészítsék e határmenti területek politikai és gazdasági megszállását.

Éppen ezért a megszállt területeken az egyik legelső politikai jellegű lépés az volt, hogy az SdP-t átszervezték DNSAP-vé. 1938. október 30-án megalakult a Nemzeti-Szocialista Német Munkáspárt szudéta zsupája, melynek élén K. Henlein Gauleiter állt, mint a szudétanémet zsupa példaképe a birodalom keretein belül. A szudéta zsupát 1938. május 1-én hirdették ki hivatalosan.

Az új politikai közigazgatás kiépítésével egyidejűleg változtatásokra került sor a gazdaságigazgatásban is.

A gazdasági élet átalakítása egy komisszár tevékenységével kezdődött (Stillhalterkommissar — StiKo), aki felszámolta a gazdasági és társadalmi szervezeteket és csupán a náci jellegű szervezetek és társaságok tevékenységét engedélyezte. 16 420 gazdasági szervezetből csupán 2153 tevékenységét engedélyezték. A felszámolt szervezeteknek a mintegy 49,936.436 birodalmi márkát kitevő vagyonát az állam kapta meg. A StiKo tevékenysége révén az állam több mint 108 millió birodalmi márkára tett szert.

A StiKo tevékenységével együtt bevezették a négyéves tervről (1938. okt. 18.) szóló törvényt, a jegyrendszerről szóló törvényt (1938. okt. 19.), a kisipar tevékenységének a megszervezéséről szóló törvényt, s egyéb más intézkedéseket hoztak, melyek célja az volt, hogy megszilárdítsák a határmenti területek politikai és gazdasági függését Németországtól és bevonják ezeket a területeket a háború náci előkészítésébe.

A gazdasági igazgatás átszervezésének befejező lépése a Gazdasági Kamara (Wirtschaftskammer Sudetenland) létrehozása volt Liberecben. E Kamarának három ipar- és kereskedelmi kamara volt alárendelve Cheb, Liberec és Opava városokban, valamint három kisipari kamara Chebben, Liberecben és Moravské Šumperkben. Liberecben ugyancsak létrehozták a körzeti paraszthivatalt, amelynek 31 körzeti paraszti szövetség és mezőgazdasági termékeket termelő gazdasági szövetségi korporáció volt alárendelve. Egyidejűleg Karlovy Varyban és Opavában két területi pénzügyigazgatási szervet hoztak létre.

Ilyen módon a nácik viszonylag rövid idő alatt kipróbálhatták a zsupának, mint a nagynémet birodalom alapvető közigazgatási egységének a létrehozásával

kapcsolatos elképzeléseiket. Azt, amit ezidáig nagy nehézségek közepette Németország területén valósítottak meg, most sikerült nekik néhány hónap leforgása alatt a megszállt határmenti területeken megvalósítani. Ez megteremtette a lehetőséget ahhoz, hogy nagyobb nehézségek nélkül megnyílják az út a nagynémet tőke előtt, s az birtokba vegye a határmenti vidék gazdasági életének valamennyi erőforrását és termelő eszközét.

Akkor, amikor megtörtént a csehszlovák határmenti területek megszállása, Németország nemzetgazdasága teljes egészében részt vett már a rabló háború intenzív előkészítésében. Németországnak abban az időben egy sor fontos gazdasági kérdést kellett megoldania. A termelés és a lakosság optimális elhelyezéséről, az ipari és a mezőgazdasági termelés optimális struktúrájáról valamint a saját erőforrások maximális felhasználásáról volt szó. Magától értetődik, hogy a határmenti megszállt területek gazdasági életét ilyen szempontból vizsgálták. A Deutsche Bank, a Dresdner Bank és a Commerz Bank beszámolóí erre az időre vonatkozóan világosan mutatják, hogy a német (reichsdeutsch) tőke kitűnően felismerte azt, hogy mit is jelentett a határvidék gazdasági élete.

Felismerte azt a körülményt, hogy a határvidéki gazdasági életet kiszakították a cseh területekhez fűződő sokéves kapcsolatából, minek következtében az a racionalizálás terén — a német konkurenciával (reichsdeutsch) összevetve — jónéhány évre elmaradt, ipari struktúrája egyenlőtlenül fejlett, s elmaradt a termelési eszközök termelése terén. A határvidéki gazdasági élet súlyos gyengéje volt elaprózottsága, az elmaradott technikával és technológiával dolgozó apró üzemeckék jelenléte. Ilyen körülmények között elengedhetetlenek voltak az állami tőkebefektetések, minek következtében a határvidéki gazdasági élet függő helyzetbe került a német (reichsdeutsch) tőkétől. A szudétanémet burzsoá tőke — csupán a kívülálló tőke szerepét játszotta.

Miután 1938. október 10-én a Wehrmacht elfoglalta az észak-cseh szénmedencét, hatalmas változások történtek a bányai igazgatása, majd ezt követően a vagyoni viszonyok terén. A német komisszárok arra kényszerítették az egyes tulajdonosokat, hogy adják el a vagyonukat.

Arra vonatkozóan, hogy a német tőke miként vette birtokba a határmenti területek gazdasági életét, például szolgálhat az, amiként a Hermann Göring koncern magához ragadta valamennyi barnaszén bányát és azok vagyonát.

1939. június 10-én Most városában új társaságot létesítettek SUBAG (Sudetenländische Bergbau AG) néven. Vezérigazgatóként egy német, H. Nathow nyert kinevezést, az igazgatótanács élén pedig a Hermann Göring-féle koncern vezérigazgatója, Paul Pleiger állott. A SUBAG tőkéjének a 69⁰/₀-a a Göring-koncern kezén volt. Adás-vételi szerződések formájában kerültek át a szénbányák a német tőke kezére. Valójában azonban a megszállt területeken levő vagyon erőszakos kisajátításáról volt szó, melynek során erőszakos árjásítást hajtottak végre és a határmenti területeken felszámolták a cseh tőkét.

A SUBAG részvénytársaság valamint a szintetikus benzint előállító üzem (Sudetenländische Treibstoffwerke) — amely szintén a Göring-konzernhez tartozott — építése jellemző például szolgálhat az integrációs folyamat ábrázolásához. Ebben a folyamatban a német (reichsdeutsch) tőke aratott győzelmet. A háború folyamán a német (reichsdeutsch) tőke abszolút fölénye éppen abban nyert kifejezést, hogy a határmenti területeknek a katonai szükségleteket szolgáló termelése 70⁰/₀-ban német kézen volt. Egyidejűleg végbemegy a hadiipar, az objektumok és a személyi állomány áthelyezése Németország bombatámadásoknak kitett területeiről a cseh határmenti vidékekre. Végbemegy az üzemek

rekonstrukciója, radikálisan megváltozik termelési profiljuk, új raktárak épülnek. A munkaerő totális mobilizálása következtében felszámolták a kisipart és a kiskereskedelmet, bezárták a kisebb üzemeket, s ezek munkásai átmentek a fegyvergyártásba. A háború végén a határmenti területeken — mindenekelőtt a katonai termeléssel foglalkozó üzemekben — mintegy 100 000 külföldi munkás (legnagyobb rész cseh) dolgozott és majdnem 40 000 hadifogoly (legnagyobb rész szovjet hadifogoly).

Ez az integrációs folyamat meghaladta a szudétanémet burzsoázia erejét és autonóm politikai érdekeit. A szudétanémet burzsoázia és politikai képviselői számára a henleinisták által a 30-as évek második felében hangoztatott viszonylag maximális célt a müncheni diktátum jelentette; a Reich-hez lettek csatolva, a területen, amelyen éltek, létrejött a zsupa, amely kezdetben a Birodalom közgazdasági átalakításának a példaképe volt, a zsupa élén K. Henlein állott, az SdP vezére, az 1938. október 15-i állami rendelet biztosította a szudétavidék gazdasági védelmét a német (reichsdeutsch) konkurenciával szemben, a birodalmi kormány 150,000.000 birodalmi márka hitelt biztosított az új zsupának. A szudétanémet bankok csak 10%-ig vettek ebben részt.

Ez a helyzet és ezek az intézkedések azt az illúziót keltették, hogy Hitler így gondoskodik a szudétanémetek jövőjéről, továbbá így fejezi ki elismerését a csehszlovák állam felbomlása miatt. Ennek alapján megfogalmazták további igényeiket a birodalmi kormánnyal szemben és elképzeléseket szőttek jövőendő pozícióikról a Birodalom keretein belül.

A határvidéki területek lakóiként feladatuknak tartották a határvidékre behatoló cseh elemekkel szembeni védekezést, valamint az egész cseh-morva terület gyarmatosításának a megvalósítását. Meg voltak győződve az ún. szudétanémet törzs történelmi missziójáról nem csupán a külföldi németek körében, de a nagynémet birodalmon belül is, amely birodalomnak biztosítani kellett volna a szudétanémetek uralmát Csehországban és Morvaországban. A még megmaradt csehszlovák állammal és a Cseh Protektorátussal kapcsolatban ezek az illúziók nem jelentettek mást, mint Csehország és Morvaország bekebelezését és elnémetesítését, valamint egy olyan gazdasági bázis létrehozását, amely lehetővé tette volna a német (reichsdeutsch) tőkével való konkurrálást. Éppen ezért arra törekedtek, hogy megszerezzék a határmenti területek cseh tőkéjének többségét, és célul tűzték ki a csehszlovák területen levő bankokban a részvények döntő többségének a megszerzését. A szudétanémet nácik másik nagy illúziója az volt, hogy létrehozzák az európai export centrumát a birodalomban. Azt tervezték, hogy a krušnogorei és a krkonoši terület exportra termelő vidékké s így a nagynémet birodalom centrumává fog válni. Éppen ezért a határmenti területek gazdasági struktúrájával kapcsolatos elképzeléseikben nem voltak hívei e struktúra megváltoztatásának. Azt állították, hogy ellenkezőleg, nemzeti-politikai helyzetük és a szudétanémetek missziója mind a nagy-, mind az apró üzemek termelését követeli meg, s hogy éppenséggel a megosztott kisméretű termelés felel meg — az ipari és a kisipari termelés terén — a vér és a föld által képviselt misztikus szimbólum követelményeinek, mivel az ilyen jellegű termelés erősíti a termelő kapcsolatát a szülőföldhöz és arra készíti őt, hogy végrehajtsa a szudétanémetek „történelmi misszióját” Közép-Európában.

A nácik és a monopoltőke azonban elnyomták a megszállt területek valamennyi szeparatista tendenciáját. A demokratikus önkormányzat bármely vonását tagadó náci állam koncepciója ellene volt ezeknek a tendenciáknak, következképpen az „odacsatolt” területeket félgymarmati helyzetbe sodorta. Ugyan-

akkor a háború és a nemzetgazdaság irányítási rendszere az integráció objektív tényezőjeként hatott és eliminált mindenfajta ún. specifikumot.

A hadigazdálkodásra és a fegyvergyártásra való áttérés egyre inkább elérte a szudétánemet gazdasági életet. Ennek felismerése, hogy a birodalmi kormányt nem érdekli a közszükségleti cikkek gyártásának a reorganizációja, hogy valamennyi tőkebefektetés a hadiiparba irányul, hogy előnyben részesítik a protektorátus nehéziparát, fokozatosan felszámolta a birodalmi exportcentrumról és a birodalmon belül a szudétánemek történelmi szerepéről szőtt illúziókat. A határmenti területek lakóinak egyre romló politikai és szociális helyzete, a katonai megrendelések teljesítésével és a katonai tőkebefektetések realizálásával kapcsolatos nehézségek, a termelésbe bevont munkások és hadifoglyok körében egyre növekvő ellenállási mozgalom, valamint a német lakosság egyre növekvő fáradtsága a katonai erőfeszítések és a fizikai veszteségek nyomán — mindez erősítette a szudéta-vidéki nációk és a német (reichsdeutsch) tőke közötti kapcsolatot, mely német tőke képviselője a Deutsche Bank, a Dresdner Bank, az IG Farben, a Göringwerke stb. volt. A szudéta-vidéki nációk ilyen módon, valamint a Hitler és az SS érdekei iránti odaadásuk hangoztatásával igyekeztek javítani a helyzetükön. Ez egyrészt a csehellenes sovinizmusban, másrészt erőteljes antikommunizmusban nyert kifejezést.

Mindez hatást gyakorolt az ellenállási mozgalom és a nemzeti-felszabadító harc kibontakozására a megszállt határmenti területeken.

A Wehrmacht bevonulásával egyidőben tömeges letartóztatásokat hajtottak végre a kommunisták, a szociáldemokraták s a demokratikus beállítottságú lakosság körében a megszállt területen. Erre az alkalomra számítva az SdP már kész jegyzékekkel rendelkezett. Csupán ennek az első letartóztatási hullámnak a során több mint 1900 főt politikai tevékenység miatt tartóztattak le, és 5500 embert küldtek koncentrációs táborba. Ez az intézkedés érintette a Csehszlovák Kommunista Párt majd minden funkcionáriusát, kivéve azokat, akiknek sikerült a központi cseh területekre szökniük, majd a Szovjetunióba, ill. Nagybritanniába emigrálniuk. Ezek az intézkedések hasonlóképpen érintették a német szociáldemokratákat. A letartóztatottak egy részét „átnevelés” után szabadonbocsátották, de szigorú rendőri megfigyelés alá helyezték.

A kommunisták azonban — a rendőri intézkedések ellenére — illegális kommunista szervezeteket kezdtek létrehozni, amelyek szoros kapcsolatban álltak mind a Csehszlovák Kommunista Párt első illegális Központi Bizottságával, mind a Német Kommunista Párttal. A Szovjetunió ellen viselt háború arra készítette a nációkat, hogy csapat mérjenek a szervezetekre. A második világháború folyamán 1942-ben sikerült nekik felszámolniuk ezeket a szervezeteknek a többségét. Csupán néhány szervezet maradt fenn a háború végéig. A szudéta-vidéki lakosság mozgalmában bekövetkezett változásoknak szerepe volt az illegális hálózat szétverésében. E változások oka: sokan elmentek a frontra, avagy munkára.

A külföldi munkások, elsősorban csehek és külföldi foglyok érkezése a katonai építkezésekre és a hadiüzemekbe fokozta a helyzettel való általános elégedetlenséget. Fokozatosan érlelődött a német kizsákmányolással szemben a szervezett ellenállási mozgalom. 1944 végén és 1945 elején keletkeznek az ellenállási mozgalom aktív fegyveres csoportjai (melyek soraiban német és cseh antifasiszták, valamint a fogságból megszökött szovjet hadifoglyok harcoltak), valamint azok az illegális antifasiszta szervezetek, amelyek működési területükön a hatalomátvételre készülődtek, s amelyek élén éppen a német kommunisták álltak. Az ő érdemük volt az, hogy a háború végén nem került sor értelmetlen vérontásra.